

Dezbaterea „Excluziunea educațională – cartografierea cauzelor și identificarea soluțiilor”

Craiova, 22.02.2017

RAPORT¹

Participanți: 36 de persoane – specialiști din educație și domeniul social, din sectorul public și neguvernamental, jurnaliști locali, precum și trei elevi de la liceul pedagogic. Din sectorul public de educație au participat 19 persoane: profesori de sprijin/itineranți, logopezi, consilieri/psihologi școlari (din unități școlare și CJRAE²), directori de unități de învățământ și profesori (diverse discipline) din învățământul primar și secundar, dar și două prof. conferențiar universitar din cadrul Departamentului pentru Pregătirea Personalului Didactic al Universității din Craiova; din partea Inspectoratului Școlar Județean Dolj au participat trei persoane. Serviciile publice de asistență socială au fost reprezentate de trei persoane: doi șefi de serviciu (management de caz și evaluare complexă) din cadrul DGASPC³ Dolj și directorul executiv al serviciului municipal de asistență socială (Direcția Publică Comunitară de Asistență Socială Craiova). De asemenea, au fost reprezentate 10 organizații neguvernamentale din zona serviciilor/programelor socio-educative, drepturile minorităților, drepturile copiilor cu autism, formare profesională și reprezentare a învățătorilor (notă: două persoane au participat în dublă calitate, atât ca profesori, cât și ca reprezentanți ai unor organizații neguvernamentale locale).

Obiectivele dezbaterii: de a capitaliza opiniile și experiențele celor care, la nivel local, contribuie, direct și indirect, la reducerea excluziunii educaționale și de a ajunge astfel la o mai bună înțelegere a acestei probleme, identificând totodată și soluțiile potrivite. Subiectele abordate au fost: identificarea categoriilor de copii excluși socio-educativ sau în risc, cartografierea surselor de vulnerabilitate (cauze, probleme, obstacole) și identificarea soluțiilor (discutându-se atât bune practici, cât și aspecte care trebuie îmbunătățite în ceea ce privește intervenția anti-discriminare și anti-excluziune). În a doua parte a întâlnirii am prezentat resursele proiectului „Educația fără discriminare este și treaba mea!”, în cadrul căruia a avut loc dezbateri, stimulând discuțiile cu privire la implicarea celor prezenți în activități specifice viitoare.

Metodele folosite au fost: prezentări, discuții moderate, aplicarea de chestionare de opinie înainte de începerea discuțiilor și chestionare de feedback. Răspunsurile din chestionare descriu strict opiniile celor care le-au completat (fiind utile pentru a înțelege cum s-au poziționat participanții noștri față de unele teme de interes din cadrul dezbaterii) și nu au valoare statistică (rezultatele nu pot fi extrapolate, nu descriu opiniile cadrelor didactice sau populației generale),

¹ Notă: Raportul reprezintă o reflectare a opiniilor și experiențelor exprimate de către participanți și nu neapărat poziția Centrului de Resurse Juridice (CRJ). Pe parcursul acestui raport am limitat la minim evaluările noastre, aducând clarificări sau interpretări doar acolo unde le-am considerat absolut necesare.

² CJRAE: Centrul Județean de Resurse și Asistență Educațională.

³ DGASPC: Direcția Generală de Asistență Socială și Protecția Copilului.

Însă ele exprimă opiniile unor persoane cu profesii și experiențe relevante pentru domeniul incluziunii socio-educăționale.

SUMARUL DEZBATERII

Copiii vulnerabili la discriminare și excluziune socio-educățională:

- Prin chestionarele aplicate în deschiderea sesiunii am rugat participanții să precizeze în ce măsură sunt în acord/dezacord cu afirmația că „toți copiii din România își exercită, în mod nediscriminatoriu, dreptul la educație”, iar 15 din cei 33 care au returnat chestionarul au ales o opinie neutră (nici în acord, nici în dezacord), 11 au fost de acord cu afirmația, iar șase și-au exprimat dezacordul față de aceasta (o persoană nu a răspuns la întrebare).
- În chestionarele inițiale participanții au notat că cei mai afectați de discriminare și excluziune socio-educățională sunt, cu precădere, **copiii de etnie romă** (menționați de 19 dintre cei 33 de respondenți), apoi copiii din familii și comunități care se confruntă cu **sărăcia** și/sau cu defavorizarea socio-economică (menționați de 12 dintre participanți), și copiii din rural, zonele izolate, urbanul mic și de la periferia orașelor (cu nouă mențiuni), **copiii cu dizabilități** și/sau **cerințe educaționale speciale** – CES (7 mențiuni). Copiii refugiați și adolescenții LGBT au fost, fiecare, menționați de câte un participant. Un respondent a indicat în chestionar și copiii care nu sunt de etnie maghiară, dar locuiesc în zone cu populație majoritar maghiară, dar nu a revenit asupra ideii în timpul dezbaterii.
- În cadrul discuțiilor ulterioare s-au suplimentat informațiile, astfel:
 - A fost identificată vulnerabilitatea copiilor asupra căroră migrația are impact negativ, fie că este vorba de migrația părinților la muncă în străinătate (fenomenul copiilor rămași acasă singuri sau în grija rudelor), de copiii care pleacă și revin în țară împreună cu familiile lor, având situații școlare incerte sau întrerupte, ori de copiii implicați în migrația internă și folosiți la muncă (oierit, activități agricole etc.);
 - Copiii în conflict cu legea au fost indicați ca vulnerabili, inclusiv cei referiți de serviciile de probațiune;
 - O vulnerabilitate crescută a fost asociată și fetelor din comunități tradiționale, în care apare fenomenul căsătoriilor neoficiale timpurii și a sarcinilor la adolescente, precizându-se că nu este vorba doar de fetele din comunitățile rome (a fost dat exemplul unei comune în care, deși există liceu, multe fete nu mai continuă învățământul după clasa a VIII-a);
 - În privința adolescenților LGBT, se furnizează exemple concrete, care arată că aceștia sunt expuși discriminării.

Cartografierea surselor de vulnerabilitate – cauze, probleme, obstacole:

- În cele 33 de chestionare, regăsim peste 17 mențiuni în care se consideră că excluziunea este determinată de carențele educaționale ale familiilor/părinților copiilor vulnerabili (în care, consideră respondenții, educația primește importanță scăzută). Pe de altă parte, sărăcia ori situația materială precară a familiilor apare menționată de opt ori, iar migrația părinților este menționată, ca sursă a vulnerabilității, de către două persoane. Doar șapte respondenți au indicat ca surse ale excluziunii și discriminării ideile preconcepute, prejudecățile, necunoașterea specificului comunităților vulnerabile (sau lipsa de informare cu privire la acestea), inclusiv în rândul cadrelor didactice. Cinci mențiuni privesc carențele din domeniul resurselor umane – personal insuficient, specializare/pregătire deficitară (inclusiv a cadrelor didactice), supraîncărcarea rolului profesional. Trei mențiuni fac referire la carențele de conținut și aplicare ale legislației, iar o persoană indică și ineficiența măsurilor de sprijin social. Următoarele surse de vulnerabilitate sunt, fiecare, menționate o singură dată: criteriul etnic, tulburările de comportament ale copiilor, problemele medicale ale copiilor, lipsa de informare a copiilor, inclusiv cu privire la drepturile de care pot beneficia, supra-aglomerarea claselor (în plus, au apărut și

răspunsuri vagi, ale căror sensuri/direcții de interpretare nu au fost clare, prin urmare am decis să nu le menționăm în prezentul raport);

- Întrebați în chestionar dacă cred că „actualul cadru legislativ (politici, legi, strategii) asigură șanse egale în educație tuturor copiilor”, cei mai mulți respondenți (19 din 33) s-au declarat de acord, opt s-au plasat într-o zonă neutră (nici acord, nici dezacord), în timp ce șase și-au exprimat dezacordul.
- Discuțiile care au urmat au evidențiat două abordări distincte cu privire la cauzele și sursele discriminării și excluziunii socio-educative. Un segment al participanților s-a axat pe discutarea problemelor de la nivelul comunităților și familiilor vulnerabile, accentuând că măsurile specialiștilor din educație sunt zădărnice de lipsa de interes și de cooperare, precum și de mentalitățile greșite ale acestor familii/comunități, uneori tonul folosit de către participanți fiind unul de blamare atât a adulților, cât și a copiilor. Un alt segment al participanților a încercat să se axeze pe analiza măsurilor folosite în prezent în lucrul cu copiii vulnerabili cu scopul de a identifica acele aspecte care nu funcționează sau care trebuie îmbunătățite. Adițional, punctăm mai jos și alte idei și experiențe discutate:
 - referitor la politicile publice, s-a precizat faptul că strategiile și măsurile existente **nu beneficiază de buget** pentru aplicare;
 - s-a indicat că există numeroși copii care, în opinia unor cadre didactice, ar trebui să fie evaluați în vederea obținerii certificatelor de orientare (CES), dar părinții nu sunt de acord (CES este asociat cu prezența unei dizabilități, fapt ce generează reticență);
 - pe de altă parte, s-au dat **exemple clare de atitudini discriminatorii** – sunt părinți care fac presiuni și amenință că își mută copiii la alte clase/școli deoarece nu sunt de acord ca în clasa copiilor lor să fie și elevi cu CES; a fost punctată și lipsa de cooperare/dialog dintre școală și părinți;
 - fenomenul de bullying este răspândit și este generat inclusiv de **diferențele de potențial financiar al familiilor**; pentru copiii vulnerabili există oportunități reduse de participare la activități/concursuri;
 - s-au raportat **probleme majore legate de infrastructură**, inclusiv de asigurarea cazării și a transportului elevilor și profesorilor către școală, în special în mediu rural (de exemplu, rute zilnice insuficiente și necorelate cu programul unităților de învățământ, astfel că atât elevii, cât și profesorii, au dificultăți în a ajunge la cursuri); cu toate acestea, problemele de transport nu sunt specifice doar ruralului, de exemplu, la nivelul Craiovei există zone izolate, neconectate la rețeaua de transport în comun, cu drumuri neasfaltate, copiii nefiind lăsați să meargă singuri pe jos – o școală a făcut solicitare pentru transport școlar, dar nu a primit încă răspuns;
 - conform unora dintre participanți, interesul copiilor și părinților pentru educație este scăzut deoarece școala nu mai este considerată utilă (dată fiind și **programa învechită**);
 - una dintre persoanele prezente **a criticat centrarea pe performanță a învățământului românesc**, punctând că, în acest sistem, pentru a avansa în carieră, cadrele didactice se axează pe obținerea performanței de la elevii cu potențial, neglijând restul copiilor („**la gradația de merit contează olimpicii, nu câți copii vulnerabili ai integrează**”); axarea pe performanța academică se simte încă de la grădiniță (copiii participă la concursuri, unele educatoare dau teme – aceasta și pentru că părinții solicită), trecând în plan secund obiectivele de dezvoltare emoțională sau gestionare a emoțiilor, ori formarea abilităților sociale;
 - participanții au criticat **numărul foarte scăzut de profesori de sprijin** (itineranți), logopezi și consilieri școlari; probleme foarte mari sunt în zonele rurale, unde găsim copii cu CES, dar nu și specialiștii care să lucreze cu ei; cu privire la consilierii școlari, părerea majoritară este că aceștia au dublu rol, dată fiind norma de catedră, fapt ce zădărnicește activitatea efectivă de consiliere și orientare (cu toate acestea, motivul pentru care unii consilieri școlari doresc să rămână și cadre didactice este că astfel au

- un statut profesional mai bun și le este familiar parcursul de urmat pentru avansarea în carieră);
- un cadru didactic a vorbit despre o inițiativă nouă (din luna ianuarie 2017), a ISJ și a Primăriei, de a forma cadre didactice pentru ocupația de „mediator social”, cu responsabilități de ameliorare a problemelor sociale ale persoanelor, familiilor și comunităților defavorizate; astfel, mai multe cadre didactice din diverse unități de învățământ din Craiova au fost selectate pentru formare; cu toate că inițiativa a fost prezentată ca o soluție sau un exemplu de bună practică, mai mulți participanți la dezbaterile noastre au considerat însă că astfel se aduc și mai multe atribuții în sarcinile profesorilor și și-au exprimat mai degrabă dezacordul pentru astfel de abordări;
 - din discuții a reieșit că **între școală și serviciile sociale nu există rutina colaborării** – de exemplu, profesorii au spus că au existat situații când ei sau colegii lor s-au dus în comunitățile dezavantajate pentru a lua legătura cu familiile fetelor care nu mai veneau la școală sau care se confruntau cu probleme (nu au apela la asistenți sociali și au considerat că este bine să-și cunoască astfel mai bine elevii); întrebați despre colaborare, specialiștii din cadrul serviciilor publice de asistență socială au dat câteva exemple punctuale, care se refereau la faptul că unii copii care au intrat în atenția diferitelor servicii au fost înscriși și la școală;
 - s-a afirmat că mediatorii sanitari și mediatorii școlari au fost o practică bună, însă acum nu mai sunt atât de prezenți, nu se știe numărul lor și nu se fac centralizări ale nevoilor.
- **Pregătirea cadrelor didactice:**
 - Cu privire la afirmația, din chestionarul inițial, conform căreia „în prezent, toate cadrele didactice au cunoștințele necesare pentru a gestiona o clasă diversă”, 12 persoane s-au declarat de acord și foarte de acord, 11 și-au exprimat dezacordul și 10 persoane s-au poziționat neutru (nici acord, nici dezacord);
 - Față de afirmația „în formarea inițială, viitoarele cadre didactice primesc informații suficiente despre nediscriminare și cum să gestioneze o clasă diversă”, 11 persoane au adoptat o opinie neutră, 10 și-au exprimat acordul, iar nouă persoane dezacordul (în timp ce trei nu au răspuns la întrebare);
 - Cele trei eleve de la liceul pedagogic, care au participat la discuții, au punctat carențele sistemului – în experiența lor, **intervențiile se fac doar la nivel superficial**, de exemplu, în activitatea lor de practică, au văzut că răspunsul la **bullying** a fost doar de a purta discuții cu părinții (care nu au fost receptivi), fără a fi întreprinse și alte activități cu impact pe termen lung; totodată, până în prezent, ele nu au primit orientare în ceea ce privește lucrul cu copiii cu CES sau copiii din alte categorii vulnerabile și de aceea consideră că este dificil să poată lucra cu aceștia, când clasele au 30 de elevi; aceste aspecte le-au determinat să participe la evenimentul nostru, în speranța că vor afla cum să gestioneze astfel de situații;
 - **Conținutul manualelor școlare** a fost evaluat de participanți după cum urmează:
 - 16 persoane (din cele 33 care au returnat chestionarul inițial) s-au declarat în mare și foarte mare măsură de acord cu afirmația conform căreia „manualele școlare (în special cele la discipline socio-umane) reflectă principii de nediscriminare și diversitate”, 12 s-au poziționat într-o zonă neutră (nici acord, nici dezacord); doar cinci persoane au spus că sunt mai degrabă în dezacord și nimeni nu a fost în dezacord profund.
 - 13 respondenți au fost de acord și foarte de acord inclusiv cu afirmația că „manualele, în special cele de istorie și de cultură civică includ informații despre minoritățile din România”, în timp ce 10 s-au poziționat neutru, iar opt persoane au fost mai degrabă

- în dezacord (două persoane s-au abținut, deoarece au menționat că nu cunosc conținutul manualelor).
- Pe de altă parte, față de afirmația „copiii și tinerii care provin din comunități defavorizate sau discriminate în România se regăsesc în conținutul manualelor școlare”, 14 participanți și-au exprimat dezacordul, 11 s-au poziționat neutru, în timp ce șase respondenți au spus că sunt de acord și foarte de acord (două persoane nu și-au precizat opinia).
 - La rugămintea de a menționa care sunt acele minorități și categorii defavorizate prezente în manuale, marea majoritate nu a completat nimic. Doar patru persoane au răspuns, acestea referindu-se doar la etnia romă, ceea ce denotă că răspunsurile de mai sus care spun că manualele, în special cele de istorie și de cultură civică includ informații despre minoritățile din România sunt mai degrabă răspunsuri date pentru a anticipa o așteptare. Alternativ, ele pot denota și o rezistență a participanților la ideea că manualele ar trebui să reflecte diversitatea și nediscriminarea, motiv pentru care ne transmit că manualele sunt deja adecvate.

Soluțiile și recomandările participanților pentru creșterea incluziunii socio-educative⁴:

- Asigurarea bugetului necesar pentru a avea **suficienți consilieri școlari, profesori de sprijin și logopezi, inclusiv în mediul rural**; realizarea unei analize privind normarea, pentru ca aceasta să fie adecvată (de exemplu, pentru profesorii de sprijin se sugerează 16 ore per copil, pe săptămână, eventual prezență permanentă la clasă, unde este nevoie, dar și lucru suplimentar; pentru consilierii școlari, norma să fie de maxim 800 de elevi);
- Consilierii școlari să aibă doar activități specifice, nu și normă de catedră (schimbare de legislație);
- Scăderea numărului de elevi la clasă;
- **Evaluările și curriculum pentru copiii cu CES să fie cu adevărat diferențiate și adaptate** și să existe materiale didactice specifice, adaptate, la îndemâna cadrului didactic; pentru copiii cu anumite dizabilități care necesită personal și echipament specializat (de exemplu, copii cu deficiențe severe de auz), să se realizeze o integrare treptată în învățământul de masă;
- Să fie făcute centralizări pe județe și localități a numărului de mediatori școlari și sanitari, precum și a nevoilor reale;
- **Formarea de echipe pluri-disciplinare** care să includă și mediatori școlari și alți specialiști din domeniul social, pentru a răspunde problemelor din sfera socială;
- Adaptarea învățământului la realitatea curentă prin **actualizarea curriculumului**, axarea pe dezvoltarea emoțională și a deprinderilor sociale, **formarea cadrelor didactice** în acest sens, psihologii școlarii să aibă și formare în psihologia clinică și psihologia familiei;
- Organizarea de activități de educație parentală; să fie aduse modificări la legislația muncii astfel încât părinții să poată participa la activități în cadrul școlii.

Evaluarea dezbaterii s-a realizat prin intermediul unui chestionar de feedback returnat de 22 dintre participanți, care a arătat că:

- în timpul discuțiilor, participanții au putut să își exprime opiniile, motivele de îngrijorare sau soluțiile (20 acorduri în mare și foarte mare măsură) și au avut posibilitatea să schimbe idei cu ceilalți participanți (18 acorduri în mare și foarte mare măsură, trei răspunsuri poziționate neutru);

⁴ Notă: am inserat doar acele recomandări pe care le considerăm că se pot constitui în opțiuni a fi discutate și nu intră în coliziune cu interesul superior al copilului.

- dezbateră a răspuns nevoilor participanților, iar materialele prezentate au fost considerate relevante și utile pentru activitatea viitoare a participanților (20, respectiv 21 de respondenți fiind de acord și foarte de acord cu aceste două afirmații);
- per ansamblu, 21 din cele 22 de persoane care au returnat chestionarul s-au declarat mulțumite și foarte mulțumite de dezbateră la care au participat, iar o persoană nu a răspuns;
- cei mai mulți respondenți (18 din 22) au răspuns că plănuiesc sau vor continua să se implice în promovarea educației incluzive și nediscriminatorii, prin activități precum: oferirea de servicii în cadrul centrelor de zi și dezvoltarea deprinderilor de viață independentă, consiliere individuală și sprijin pentru copii vulnerabili, solicitarea unui mediator școlar care să lucreze cu școala, formarea cadrelor didactice în lucrul cu copii cu CES și copii romi, informări și activități în comunitate, colaborarea cu alte instituții și organizații, voluntariat și nu numai.

Observațiile moderatorilor:

Am putut sesiza, la o parte din participanți, limitări cauzate de faptul că, deși trebuie să lucreze cu copii vulnerabili, nu au la dispoziție instrumentele/resursele necesare (lipsa de colaborare eficientă între serviciile sociale și cele educaționale, lipsa de înțelegere a unor problematice specifice, inclusiv a înțelegerii principiilor educației incluzive). Astfel, iau naștere atitudini de respingere, de blamare a părinților/copiilor vulnerabili și sugestii care nu sunt în acord cu interesul superior al copilului. De exemplu, referitor la elevii din programul „A doua șansă” referiți de serviciul de probațiune, aflăm că directorul școlii se simte depășit de situație, soluția văzută fiind de a-i nu-i mai școlariza în unitățile de masă (fapt ce vine în contradicție cu nevoia de reintegrare socio-educativă a acestor adolescenți). Această reacție are loc și pentru că integrarea acestor adolescenți s-a făcut fără sprijin adițional pentru cadrele didactice, astfel încât acestea să înțeleagă cum trebuie să lucreze cu ei, în vederea reintegrării. Alte sugestii, venite din partea profesorilor, precum formarea de clase speciale pentru copii cu CES în școlile de masă (separarea copiilor cu CES de ceilalți) sunt alte exemple care ilustrează neînțelegerea și neasumarea principiului interesului superior al copilului și nici a valorilor educației incluzive. Astfel, este de recomandat ca dincolo de formările teoretice (care există sau nu) ale cadrelor didactice în lucrul cu copiii vulnerabili, să fie derulate și programe de mentorat, de suport, în cadrul cărora să fie discutate deschis aceste îngrijorări și preconcepții (în vederea corectării lor) și care să-i ghideze, în dezvoltarea unor atitudini menite să conducă la respectarea dreptului tuturor copiilor la educație de calitate.

Dezbateră a fost realizată în cadrul proiectului **Educația fără discriminare este și treaba mea!**, implementat de Centrul de Resurse Juridice și co-finanțat printr-un grant din partea Elveției prin intermediul Contribuției Elvețiene pentru Uniunea Europeană extinsă. Acest document nu reflectă neapărat poziția oficială a guvernului elvețian. Responsabilitatea pentru conținutul acestuia este asumată în întregime de CRJ. Pentru mai multe informații despre proiect, vă rugăm accesați www.educatiefaradiscriminare.ro.